

Оле́г Ма́лько

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ З УКРАЇНОЮ

На теренах більш ніж 60 країн світу — поза землею батьків — проживають сьогодні етнічні українці; їх загальна чисельність, за даними МЗС України, становить майже 20 млн. чоловік¹. За деякими обчисленнями, понад 10% мігрантів світу — сини і дочки нашої Вітчизни². Близько 37 млн. українців, які мешкають на території України, у поєднанні із «зарубіжними» українцями складають український етнос — один з найбільш масових у світі. Потрібно брати до уваги, що будь-які статистичні дані про кількість українців, а також про їхнє розселення в сучасному світі є, на жаль, досить умовними. Згідно з розрахунками професора В.Кубійовича, українська нація дорівнює 65 млн чоловік³, на думку інших дослідників, результати урахування «прихованих» українців не лише у пострадянських державах, а й в інших країнах світу, переконують у тому, що загальна кількість українського етносу має сягати 80 млн. чоловік.⁴

Питання про взаємодію різних частин всеукраїнської спільноти стає дедалі актуальнішими у зв'язку із зростанням обсягів і трансформацією змісту контактів представників діаспори й материкової України, накопиченням нового досвіду спілкування різних частин українського етносу за умов нового політичного клімату в нашій державі, принципово нової міжнародної ситуації. Аналіз цього досвіду може бути корисним з погляду вирішення проблеми консолідації українського соціуму, зокрема, для сприяння поверненню українців на Батьківщину.

Для з'ясування суті взаємодії українців діаспори і материкової України можна орієнтуватися на загальну схему, запропоновану М.Есманом, в якій визначено три основні напрями: 1) країна по-

ходження закликає діаспору на допомогу; 2) діаспора прагне впливати на розвиток подій у країні походження; 3) уряд країни походження виступає захисником прав та інтересів діаспори⁵.

Центральний об'єкт дослідження — гуманітарна сфера і формула консолідації української нації. У пропонованій статті йдеться переважно про взаємодію України із західною частиною діаспори у період 1992–2001рр. — між I і III всесвітніми форумами українців, хоча ретроспективні сюжети також присутні, адже дозволяють повніше дослідити й розкрити тему.

Взаємодія української діаспори із землею батьків за свою більш як 100-річну історію неодноразово змінювалася і за змістом, і за формою, і за інтенсивністю. Автор капітальної праці про поселенців з українських земель в Америці до Першої світової війни Ю. Бачинський зазначає: за весь період існування української імміграції в США її взаємини зі «старим світом» не переривалися ніколи. Попервах ці взаємини обмежувалися виключно безпосередніми зносинами іммігрантів з їх ріднею і знайомими шляхом листування і через пересилку зароблених грошей. З часом, коли «іммігранти стали організовуватися в економічні і національно-політичні товариства і почали виступати як збірна одиниця, то і зносини їх зі старим краєм почали приймати збірний характер, публічний, як взаємини української громади в Сполучених Штатах з українською громадою в старім краї»⁶.

Аналогічним чином розвивалися зв'язки з рідною землею української діаспори в Канаді, де до 1920 р. оселилося приблизно 135 тис. українських емігрантів.⁷ Поява на початку ХХ століття на Північно-Американському континенті українських соціалістичних груп та організацій надала більшої організованості взаєминам американської та канадської діаспори з батьківщиною. Як свідчить Ю. Бачинський, маса іммігрантів брала активну участь у всіх політичних процесах, «але свідомою та участь не була, особливо на початку цього руху. Вона (маса іммігрантів — О.М.) йшла за провідниками — інтелігентами, не розбираючись навіть добре у всіх партійних тонкощах, йшла за провідниками, довіряючи їм. І партійна приналежність іммігрантів була, особливо зразу, цілком випадкова, залежала від партійної приналежності місцевих провідників-священиків»⁸.

Через низку відомих обставин взаємодія «заокеанської України» і загалом західної діаспори з батьківщиною впродовж багатьох десятиліть виразно нагадувала вулицю з одностороннім рухом.

Вихідці з України, мешкаючи вже багато років у чужомовних і чужокультурних середовищах, відчували непереборний потяг до материнського лона рідної землі, берегли пам'ять родинного дому, що дарує кожному з нас надію безперервного тривання в часі фундаментальних людських цінностей: рідної оселі, батьківського порогу, стабільності, добробуту — того, що формує основоположний щабель такого складного поняття, яке ми називаємо патріотизмом. Микола Плав'юк — останній президент УНР в екзилі — так сформулював стратегічну мету діяльності політично активної частини діаспори: «Україна була і залишиться вихідною і завершальною точкою нашої дії. З нею пов'язаний сенс нашого існування, з нею пов'язана наша остаточна перемога чи невдача. Всі інші справи, хоч які важливі чи приманливі під сучасну пору, можуть бути предметом нашого зацікавлення, але вони ніколи не можуть стати в центрі нашої уваги»⁹. Натомість від України «діаспора чекала і чекає в основному моральної і духовної підтримки»¹⁰.

За часів СРСР влада радянської України вважала емігрантів зрадниками Батьківщини — «агентами світового імперіалізму». У відповідному ключі наполегливо формувалися й погляди населення. Протягом багатьох десятиліть офіційні кола України дозволяли лише таку форму зв'язків із діаспорою, як контрольований обмін делегаціями, художніми або студентськими колективами. Єдиним каналом таких зв'язків довгий час слугувало Товариство «Україна».

Утім діаспорні осередки у Канаді, США, країнах Європи уважно відстежували процеси у народному господарстві радянської України. Були організовані й проводилися кампанії за надання практичної допомоги, створювалися товариства технічної підтримки з метою «підготовки технічних та вивчених працівників на ниві відбудови господарства». Значний вплив на «заокеанських українців» справляла політика українізації. Чи не кожен з діаспорних осередків вважав своїм обов'язком прискорювати практичну реалізацію задекларованих тодішньою владою цілей. Вирішального значення при цьому надавалося здійсненню економічних реформ. Емігранти з України зібрали чималі кошти для придбання сільськогосподарської техніки та відповідного реманенту для України, а згодом включилися в рух за рееміграцію й створення в «старому краї» сільськогосподарських комун. 1924 року на землях України діяло 9 комун, члени яких були реемігрантами з США і Канади. Трагічна доля більшості з комунарів, що загинули у ра-

дянських концтаборах, сприяла витверженню діаспори, яка «в основній своїй більшості не розуміла і не розуміє, що таке реальна Україна».¹¹ Попри ці і подібні нелюдські страхіття українці діаспори ніколи не були байдужними до своєї історичної Батьківщини, підтримуючи її в часи розпачу і в часи віради. Яскравою сторінкою зв'язків української громади в Канаді із рідною землею була діяльність Українського товариства допомоги Батьківщині (УТДБ) в роки війни між СРСР та гітлерівською Німеччиною. Товариство взяло найактивнішу участь у збиранні коштів з метою закупівлі медикаментів для Червоної Армії. Тільки його членами восени 1941 року було зібрано 132 тисячі доларів. Більше того — українці в Канаді йшли добровольцями до канадських збройних сил, вбачаючи в тому свій безпосередній внесок у допомогу Україні. Серед відомих активістів українсько-канадського патріотичного руху багато тих, хто брав участь у Другій світовій війні, їхні імена наведено у монографії «Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків».¹² Всього, як зазначили автори книги, в канадських збройних силах було близько 40 тисяч українців (найбільший відсоток серед інших етнічних груп).¹³

Звичайно, в такі скрутні часи безпосередні контакти між українцями в діаспорі і на Батьківщині були епізодичними. Проте можна стверджувати, що українська преса на теренах США, Канади, Австралії і загалом на Заході залишалася унікальним засобом зв'язку між українською імміграцією та її прабатьківщиною; будучи одним з найважливіших чинників збереження рідної мови і культури в інонаціональному середовищі, вона стала важливим елементом духовного життя нашого етносу, допомогла зберегти енергію його розвитку попри пекельні випробування.

Ознайомлення із західною етнічною пресою дає підстави констатувати, що жодна важлива сфера життя материкової України не випадала з поля зору діаспорних осередків Заходу. 1986 року в Каліфорнії (США) було створено спеціальну комісію для дослідження проблеми геноциду в світі, до складу якої увійшли двоє українців: професор Колумбійського університету Юрій Олійник і доктор Олесь Наклович. Представники діаспори зуміли зібрати матеріали, які переконали комісію в тому, що в 1933 році за наказом Сталіна відбувся штучно створений голодомор, під час якого загинуло близько 11 млн жителів України. Переконливою ілюстрацією вищезазначеної тези є також звернення до свідомих верств української діаспори місячника «Наш голос», що його видає

Асоціація Українців Америки. У числі XXIII (березень 1991 р.) читаємо: «Беручи під увагу переобтяження іншими дуже актуальними збірками на Фонд Чорнобильських Дітей і Фонд Допомоги Україні та інших, не можемо забувати важливу ділянку виховання кадрів нашої молоді в українському дусі і придержування її при українському материку... . Тому просимо по змозі пам'ятати і про ліцей в Лігниці, жертвуючи на ту ціль хоч би мінімальні датки»¹⁴.

Інтелектуали діаспори усвідомлювали: лише об'єктивна, адекватна оцінка реальної ситуації може визначити вірні шляхи та ефективні методи виходу України з кризового стану. На пошук таких шляхів було, зокрема, спрямоване опитування, що його провели серед 72 свідомих українців США у березні 1994 р. Отже, головними проблемами, що гальмують здійснення реформ в економіці і демократизацію суспільного життя виявилися: корупція та хабарництво, розвал науки, занепад культури та проблеми освіти, недовіра до законів, русифікація, політична криза, проблеми підготовки нових управлінців, криміналізація владних структур тощо. Загалом респонденти виокремили 28 проблем. «Так що проблеми сучасної України дуже болять світовій діаспорі», — зазначив один з авторів опитування професор Осип Мороз¹⁵. Діаспора постійно відслідковувала становище у Великій Україні, продовжуючи розпочату справу відродження Вітчизни в різних формах, різними способами — працею політичною, інформаційною, культурно-освітньою, академічною.

Особливого значення в наш час набуває допомога української діаспори Батьківщині в збереженні мови, розвитку національної освіти, шкільництва і науки. При цьому варто мати на увазі, що інформація про стан згаданих сфер в Україні не завжди була адекватною. Аналізуючи ситуацію в українській науці 90-х, «Наш голос», зокрема, відзначав: в Україні немає висококваліфікованих інженерів, знавців іноземних мов, юристів і інших фахівців для справ ринкової системи, продукції і модерних економічних систем. Від'ємною прикметою є також брак активної творчості, ініціативи, винахідливості. Бо пануючий режим довів до інертності своїх громадян і загальної стагнації. До того ж централізаційна політика Москви відсепарувала і перервала зв'язок України з міжнародним науковим процесом, так що українська наука опинилася на провінціальному рівні. Емігрантська преса відзначила також і той факт, що за рівнем освіти, ерудиції, професійної підготовки середній громадянин України стоїть на одному з найвищих рівнів у світі.¹⁶

На нашу увагу заслуговує той факт, що вихідці з України — громадяни країн цивілізованої демократії — накопичили безцінний досвід у питаннях розвитку освіти і науки; проігнорувати його було б прикрою помилкою. Більше того, лише за умови творчої імплементації цього досвіду ми зуміємо разом сформувати цілком нове бачення України, її майбутнього та минулого, зможемо, за словами Юрія Шевельова, збудувати свій Парфенон.

Для нас становить суттєвий інтерес та обставина, що уже наприкінці XIX століття емігрантів-українців у США непокоїв «лихий стан шкільної освіти серед української молоді — це сумна поява, що родичі не дбають навіть про те, щоб їх діти закінчили хоч би лише common school, а не то, щоб якась значніша частина її переходила до high school, а далі до колегій і університету, і витворювала серед української імміграції коло своєї, питомої інтелігенції, в першій мірі дала іммігрантам своїх лікарів, адвокатів, учителів...»¹⁷

Заслуговує на увагу також і те, що констатацією факту про «лихий стан шкільної освіти» українські поселенці за океаном не обмежилися: в 44 числі газети «Свобода» за 1898 рік у статті «Під розвагу розумним людям» Нестор Дмитрів порушив питання створити для найздібніших учнів стипендійний фонд задля підмоги до їх дальших студій, поки що, хоч би для тих, що закінчили вже high school. Цю думку підтримали в найсвідоміших колах. Так почалися внески, і з них утворено Шкільний фонд.¹⁸ То були лише перші кроки до великої, систематичної роботи з формування і нарощування інтелектуального потенціалу заокеанської української спільноти.

Що отримали від цього діаспорити? Серед 700 тисяч громадян США, які за переписом 1980 року називали себе українцями, майже 20% — фахівці вищого класу в різних галузях економіки, культури, власники фірм і підприємств. 24700 американських громадян українського походження працюють архітекторами та інженерами, 11300 є професорами університетів і коледжів, а 15600 — науковцями. Серед них і фізик-атомник Григорій Шарпак, і провідний у світі фахівець у галузі квантової та органічної хімії Роалд Хоффман — Нобелівські лауреати, що народилися в Україні. В Канаді кожний восьмий українець має університетську освіту, а кожен десятий працює у сфері управління бізнесом і в торгівлі.¹⁹ Поза всяким сумнівом, життя і праця українців у середовищі інших народів, інших культур відкрили безліч каналів швидкого збагачення досвідом сучасних технологій, сучасної

культури праці, у ширшому розумінні — сучасної цивілізації, виходи до якої були для нашої Вітчизни глухо заблоковані упродовж століть. Отже, доля розпорядилася таким чином, що Україна — чи не єдина з колишніх республік СРСР, яка має величезне багатство — багатомільйонну діаспору по всьому світі — це наш потужний економічний, інтелектуальний і пропагандистський десант за кордоном. По суті справи, діаспора побудувала свою країну поза межами самої України, зберегла мову, традиції, культуру, релігію, а головне — любов до України. Діаспора накопичила великий досвід життя на Заході, досягла поважних позицій у всіх сферах: політиці, науці, економіці, бізнесі, юрисдикції, культурі і т.д.

Тож закономірно, що представники української діаспори обираються до органів влади різних рівнів (приміром, у Канаді, державах ЄС, де проживають автохтонні діаспорні громади). Однією з ілюстрацій активної політичної діяльності, результативних дій щодо формування позитивного іміджу України може слугувати послідовна робота української діаспори в Естонії 2001 року. На той час в Україні склалася загрозлива ситуація з дотриманням демократичних свобод і прав людини, що спонукало Парламентську Асамблею Ради Європи (ПАРЄ) винести на розгляд питання щодо можливого припинення членства України в цій поважній інституції.

Напередодні розгляду зазначеного питання провідники української діаспори Естонії зустрічалися з парламентарями цієї балтійської країни, надсилали листи до ПАРЄ і членів естонської делегації у ПАРЄ, щоб вплинути на позицію учасників засідання, переконати їх ухвалити виважене рішення, яке б не ускладнило ситуацію в молодій Українській державі. Аргументована, послідовна позиція діаспоритів привернула увагу Голови ПАРЄ лорда Рассела — Джонса, який, перебуваючи в тому ж 2001 р. в Естонії, зустрівся саме з представниками українських діаспорних організацій для обговорення становища національних меншин у країні. Втім, бесіда «вилилася в розмову про необхідність підтримки Радою Європи молодій незалежній Українській державі на її шляху до Європи». Нині окремі представники української діаспори в Швейцарії є депутатами міських та селищних рад, відомими громадськими діячами, одночасно виконуючи обов'язки членів української організації.²⁰

«Чим західна діаспора багата? — розмірковує Михайло Моравський, один з провідників Союзу українських організацій Авст-

ралії. — Не фінансами, не чисельністю українських поселенців у різних країнах світу. Ми багаті знаннями, контактами у різних сферах діяльності, добрим ім'ям працюючої, лояльної, жертвенної і високоорганізованої громади».²¹ В осередках західної діаспори було розуміння того, що головні резерви прискорення поступу України, подолання кризи полягають у розкріпаченні творчого, трудового, інтелектуального потенціалу кожної людини, усуненні штучних перешкод на шляху формування громадянського суспільства, найширшому використанні сприятливих міжнародних чинників, поліпшенні якості та підвищенні відповідальності політичного керівництва²².

Чимало представників діаспори приступили до роботи в Україні як речники різних західних комерційних структур, виявляючи готовність допомогти не лише у розвитку підприємництва, але й у гуманітарній та культурно-освітній площині. Проте податкове законодавство України обмежувало такі плани. Одним з численних прикладів щирого наміру прислужитися знаннями рідній землі є діяльність Осипа Мороза — доктора економіки, професора з Нью-Йорка, дійсного члена Американського футурологічного товариства, голови Наглядової ради Українського футурологічного товариства. З 1943 р. О. Мороз оселився і почав працювати в США. У 1989 році приїхав з дружиною в Україну — спершу на три тижні. Потім працював у незалежній Україні — радником комісії із законодавства та законності Верховної Ради, радником відділу науки та нових технологій при Кабінеті Міністрів України, радником з питань самоаналізу та підготовки до акредитації Київського політехнічного університету, університетів Львова, Краматорська, Дрогобича, Запоріжжя, Тернополя, Чернівців, Дніпропетровська. Був членом ради директорів Координаційного комітету допомоги Україні у США. Професор Осип Мороз відвідав Україну майже 30 разів, загалом провівши тут чотири роки. Тим ціннішими є для нас його досвід і рекомендації, викладені, зокрема, у книзі «Модерна нація: українець у часі і просторі»²³.

Активна допомога осередків західної діаспори у справі збереження й розвитку української духовності, мови, освіти та науки — факт на сьогодні незаперечний. Досить згадати численні громадські фундації, орієнтовані на підтримку української мови, історичних досліджень, україністики в широкому розумінні слова. Один лише Петро Яцик — відомий меценат, бізнесмен з Канади — пожертвував на українські інституції в західному світі понад 16 мільйонів

доларів. Під його патронатом 1997 року започатковано англomовне видання «Історії України-Руси» Михайла Грушевського.

Справжнім подвигом західної діаспори стало створення Української Вільної Академії Наук, відновлення в Західній Європі, а згодом і в Америці, Наукового товариства ім. Тараса Шевченка — осередків, які відіграли визначальну роль у розвитку об'єктивних українознавчих студій у повоєнні часи. Колишній студент Львівського університету, пізніше професор Гарвардського, видатний історик Омелян Пріцак застосував увесь свій дуже вагомий у науковому світі авторитет, аби переконати керівників Гарварду — цього найстарішого і найпрестижнішого університету США («кузня президентів») — дати згоду на організацію в його системі осередків україністики. Для створення трьох запланованих кафедр потрібні були чималі гроші. Професор звернувся до відомого патріотизмом Петра Яцика і, об'їхавши разом США і Канаду, вони зібрали потрібну суму.

1973 року у Гарварді відкрито три кафедри: історії України — імені М. Грушевського, української філології — імені О. Потебні, української літератури — імені Д. Чижевського. Крім того, при університеті було засновано Український дослідницький інститут, який із 1977 року видає авторитетний науковий часопис *Harvard Ukrainian Studies*.

У ті ж роки почали видаватися наукові серії, особливе місце серед яких посідає «Гарвардська бібліотека давньої української писемності». Видаються пам'ятки, що належать до періоду від середини IX до кінця XVIII ст., релігійного і світського змісту, факсимільно та у перекладі англійською і сучасною українською мовами. Із створенням Українського дослідницького інституту Гарвардського університету, а пізніше Канадського Інституту Українських Студій роботи з українознавства вийшли на якісно новий рівень. Важко перебільшити значущість видання «Енциклопедії українознавства» українською та англійською мовами, що здійснене зусиллями діаспори. Протягом тривалого часу це видання відіграло особливо велику роль в ознайомленні світу з Україною та українським народом, а в сучасну пору томи україномовної енциклопедії, перевидання яких в нашій країні здійснюється відновленим Науковим товариством ім. Тараса Шевченка, вважаються фахівцями чи не найповнішим джерелом інформування громадськості про здобутки діаспори і в царині науки, і в інших сферах діяльності.²⁴ Особливої уваги заслуговує той факт, що до

процесу взаємодії з етнічною батьківщиною прилучилися не лише потужні діаспорні осередки Канади, США, Франції. Відносно невелика українська громада Данії чисельністю приблизно три тисячі осіб під проводом Петра-Кузьми Балицького спромоглася профінансувати спорудження на Тернопільщині сімнадцяти церков, а також пам'ятника Ярославів Стецьку в обласному центрі. На кошти датських українців відновлено знищений більшовиками пам'ятник жертвам Воробіївського бою у червні 1941-го. Громада активно допомагає потерпілим від аварії на Чорнобильській АЕС, приймає на своїй другій батьківщині учнівські групи з України.

Натомість рішення Кабінету Міністрів України на чолі з П. Лазаренком щодо реформування шкільної освіти викликали «хвилювання за українську державу, оскільки немає належної уваги до молоді», наголосив у виступі на Другому форумі українців представник бельгійської діаспори Омелян Коваль. Він наголосив, зокрема, що декрети уряду, заходи, спрямовані на реформування школярства, збільшення кількості учнів на одного викладача — це антишкільна політика, адже виховувати слід не отару, а індивідуума.²⁵

Наприкінці ХХ століття економічна ситуація в нашій державі лишалася вкрай складною, що примусило сотні тисяч громадян України виїхати для роботи за кордон. Суттєво активізувався і процес інтелектуальної еміграції з України до США, Канади, інших країн Заходу. Лише до США щороку емігрували 300–400 громадян України — докторів і кандидатів наук, представників найсучасніших галузей науки — генної інженерії, молекулярної біології, кібернетики, ядерної фізики, а також і гуманітарних дисциплін. Національна Академія наук України фактично стала кузницею наукових кадрів для інших країн. Позитивом цього явища є включення інтелектуальних емігрантів у всесвітній процес формування транснаціонального культурного простору²⁶.

Опинившись на чужині, українські вчені знайшли в еміграції свободу мислення, без чого справжньої науки бути й не може. Удалині від батьківської землі вони гідно виконували і далі виконують свій професійний обов'язок, створили цілу низку талановитих робіт у різних галузях знання, в тому числі в царині вивчення рідної мови, інших слов'янських мов, проблем етнічної історії тощо. Виявилося, що в чужому романо-германському середовищі зберегти рідну мову від розчинення було набагато простіше, аніж у радянській Україні. Носії західної культури з пошаною

поставилися до намагань своїх нових співвітчизників зберегти мову історичної батьківщини, виходячи з того, що присутність згуртованих і діяльних осередків представників різних етносів у будь-якій державі надає їй лише більшої краси, більшого культурного розмаїття. Такі осередки слугують за своєрідні мости дружби між країнами і народами, що їх населяють, є активними чинниками народної дипломатії. Один з численних прикладів — ситуація в Швейцарії. Незважаючи на асиміляційний вплив, українська діаспора в цій країні зуміла не лише відстояти національну і культурну самобутність, а й створити справжні духовні цінності²⁷.

Розвиток української закордонної наукової думки неможливо уявити собі без багатогранної просвітницької діяльності, яку здійснювали і славнозвісні вчені, і вчителі, і волонтери.

Подвижницька діяльність української діаспори задля повернення в історичну батьківщину славних імен достойників нашого народу становить ще один напрямувзаємодії діаспори з Україною. Популяризація доробку Василя Стуса, найвидатнішого українського поета минулого століття, — одна з яскравих ілюстрацій цієї тези. Наприкінці 60-х років на волю дісталася частина поезій В. Стуса, яку за кошти діаспори видрукували в Бельгії під назвою «Зимові дерева» (видавництво «Література і мистецтво», Брюссель, 1970 р. — 206 с.). У короткому слові від видавництва зазначалося, що ця збірка побачила світ без згоди її автора (таким чином намагалися вберегти Василя Стуса від кадебістських переслідувань). Передмову до «Поезії Василя Стуса» написала Аріадна Шум (Стебельська), відома мистецтвознавець з Канади, вона ж по-мистецьки оформила обкладинку цієї книжки. Автор статті високо оцінила тогочасний поетичний доробок В. Стуса, наголошуючи на винятковому вмінні поета синтезувати від геніальних попередників все найкраще: одержимість — Тараса Шевченка, яскраву образність — Лесі Українки, одухотворення природи — Богдана — Ігоря Антонича, мелодійність — раннього Павла Тичини. Водночас вона акцентувала на виключно властивій цьому поетові «майже безумній відданості правді, і тільки правді», що «пов'язує його з традиціями романтиків, і найбільшого з них — Шевченка». Окрім того, відзначала передчуття трагізму власної життєвої дороги. Не буде перебільшенням твердження про те, що з появою збірки «Зимові дерева» Василь Стус вихором увірвався в життя української діаспори. Його доля, як і доля поезій, написаних ним в кадебістських застінках і тюрмах суворого режиму, хвилювала

кожну культурну людину. З часом поет став для діаспори своєрідним символом української безкомпромісності й чесності, безмежної відданості національній ідеї, завдяки якій урешті наступить довгоочікувана воля України.

Історія публікації другої поетичної збірки «Палімпсести», видрукованої за діаспорні кошти у Франції (видавництво «Сучасність», 1986 р., 469 с.), просто вражає: всупереч «недремному гебітському окуві» вірші Василя Стуса таки потрапили до рук українських патріотів, їх було переправлено за залізну завісу. Ось як, зокрема, про це пише у своїй розлогій вступній статті «Трунок і трутизна. Про «Палімпсести» Василя Стуса» блискучий літератор і мовознавець Юрій Шевельов: «Стус не добирав літературного епіграфа до своїх «Палімпсестів» (...). Списуючи свої рядки крадькома й лихоманково, він міг мріяти лише про те, щоб ці клаптики паперу, заповнені найдрібнішими літерами, використовуючи кожен міліметр білого паперу, якось дісталися поза мури його вужчої і його ширшої, всерадянської тюрми, якось потрапили до рук тих, хто знає ціну людському духові, вільній думці й добірному слову»²⁸. Значення такої допомоги діаспори важко перебільшити, адже передовсім на базових, засадничих цінностях історії та культури формується національна ідентичність. З іншого боку, діаспора виступає у чинником боротьби за збереження багатолікої культурної спадщини народів усієї нашої планети.

З розпадом СРСР і втечею з «табору» його європейських сателітів прийшло розуміння владної потреби у солідарності і консолідації українців усіх країн. Демократія й громадянське суспільство перестали бути абстрактними для України поняттями, проте ще не стали настільки близькими, аби здійснити справжній прорив у нову практику відносин на лінії «влада — суспільство». Доволі швидко відійшла у минуле традиційна схема співпраці України з діаспорою, яка зводилася до старанно контрольованих спецслужбами обмінів художніми виставками і концертами митців та аматорських колективів. Настав час повноцінної, широкомасштабної взаємодії у більшості актуальних сфер державного і суспільного життя. Як і в попередні роки, осередки західної діаспори активно цікавилися розвитком подій на Батьківщині, раділи її здобуткам, сумували з приводу поразок і прорахунків. «Кожну щиру українську людину, яка слідкує за подіями на Батьківщині, не можуть не зворушити факти бурхливого національного пробудження українського народу, — читаємо в одній з діаспорних газет. —

Посилюване колишніми правозахисниками, письменниками і іншими діячами Руху, хвилі духовного прозріння охоплюють і виявляють себе у майже усіх різновидах суспільного життя, включаючи всенародні елементи і їх прагнення звільнитися від всякого деспотизму і рабства»²⁹.

Здобувши незалежність, що стала можливою завдяки, зокрема, і цілеспрямованим зусиллям емігрантів, Україна почала рухатися шляхом демократичного цивілізованого розвитку, одним із проявів чого є політика молодій держави стосовно української діаспори як органічної частини українського етносу. За словами Леоніда Кучми, на той час провідника молодій держави, після проголошення Акту про незалежність України 1991 року закордонні українці перестали бути діаспорою без державного народу. Їх правовий захист, усіляка підтримка зв'язків з ними, залучення до землі батьків виокремилися у провідні напрями державної етнонаціональної політики³⁰. Протягом двох неповних років в Україні відбулися світового рівня конгреси Міжнародної асоціації українців, Світової федерації українських лікарських товариств, фестиваль української поезії «Золотий гомін», симпозіум «Голодомор-33» тощо. Створено Міжнародну школу українистики для підготовки молодих політологів, стартували процеси обміну студентами вузів і стажування науковців. Перший набір студентів розпочала відроджена Києво-Могилянська академія з університетським статусом; її програма сформована з урахуванням досвіду зарубіжних вузів і передбачає активну участь у викладацькій діяльності посланців діаспори.

І Конгрес українців незалежних держав колишнього СРСР, що відбувся у січні 1992 року у столиці України, одностайно ухвалив рішення зібрати розпорошених по всій планеті українців на Всесвітній форум. Ця масштабна акція, приурочена до першої річниці доленосного Акту про державність України, відбулася 21–24 серпня 1992 року в Києві. У Зверненні учасників форуму до світового українства є такі слова: «Сьогодні ми будуємо свою українську державність, що ґрунтується на миролюбії, праві, демократизмі. У нашому власному великому українському домі знайдеться місце для всіх синів народу нашого, по яких би паралелях і меридіанах не розкидала їх доля. В тому домі вільно дихатиме наша мова, наша пісня, наше слово. Наш дім ми будуватимемо разом з усіма, для кого українська земля стала рідною.... Заради того, щоб дім цей був ошатним і теплим, щедрим і багатим, Всесвітній форум українців, представники усіх областей України, українсь-

ких громад з усього світу закликають світове українство, усі українські громади, політичні, релігійні об'єднання до дружньої злагоженої роботи, закликають за давнім нашим звичаєм на велику загальнонаціональну толоку, яка б згуртувала всіх довкола вимріяної віками мети — розбудови вільної соборної незалежної Української держави. Пам'ятаймо, що сьогодні доля кожного українця, де б, на яких континентах він не мешкав, залежить від долі рідної України. Допоможіть сьогодні Матері-Вітчизні, й вона завтра віддячить вам стократно»³¹.

Учасники форуму реалізували змістовну і глибоку програму. У ході пленарних засідань розглядалися питання взаємодії світового українства, його згуртування довкола ідеї державності України, підтримки українських громад у всіх регіонах їхнього проживання. Працювали секції і «круглі столи» з найрізноманітніших питань — відродження та розвитку національних культур, ринкової економіки та підприємництва, міжконфесійних відносин, урбанізації та навколишнього середовища. У роботі «круглого столу» з проблем розвитку науки в Україні та її інтеграції в світову систему взяли участь науковці з Австрії, Франції, Бразилії, Канади, США, Німеччини, Росії, України. У дискусії виступили майже сорок провідних учених та керівників наукових осередків і центрів. Результатом зацікавленого та компетентного обговорення стало напрацювання низки науково-практичних рекомендацій про необхідність:

- розробки в Україні концепції про ефективне переведення оборонної сфери науки на цивільні потреби;
- вдосконалення практики проведення конкурсів наукових проєктів з відповідним їх фінансуванням;
- прискорення розробки законопроєкту «Про інтелектуальну власність»;
- створення українських науково-культурних та інформаційних центрів у країнах проживання української діаспори;
- розширення практики спільних міжнародних проєктів з різних галузей науки;
- використання міжнародної впливової організації ЮНЕСКО задля отримання необхідних умов для реалізації своїх проєктів;
- прискорення процесу входження українських наукових центрів (спілок, асоціацій) у міжнародні наукові центри;
- підготовка Академією наук України довідника про провідних українських вчених та їх наукові розробки, які становлять інтерес для зарубіжних вчених.

Форум окреслив головні стратегічні напрями, на яких і повинні сконцентрувати зусилля усі ті, хто прагне бачити Україну справді розвинутою й авторитетною в Європі і світі державою. У резолюції Форуму акцентовано на тому істотному моменті, що йдеться не про складання якоїсь нової альтернативної програми виведення молоді держави з економічної кризи, йдеться про об'єднання зусиль, конкретні угоди, підприємництво, бізнес із регіонами, де живуть наші земляки, про їхнє активне сприяння в ньому, а головне — повну віддачу кожним свідомим українцем своїх знань, умінь, ініціативи нашій спільній справі тут, в Україні³². Перший Форум переконливо засвідчив, що серед мільйонів етнічних українців, які перебувають за межами нашої Вітчизни, є чимало людей, відданих справі українського державного відродження.

На виконання рекомендацій Форуму у січні 1993 року відбулися установчі збори Української всевітньої координаційної ради (УВКР) — постійно діючого органу Всесвітнього форуму українців. Мета створення та діяльності УВКР — сприяння зміцненню й розбудові незалежної, соборної, демократичної Української держави, збереженню національної ідентичності й задоволення національно-культурних потреб українців у країнах оселення, а також сприяння співпраці України з закордонним українством. Першим головою Ради став Михайло Горинь³³.

Свідченням уваги молоді держави до закордонних українців стало включення до нової Конституції України спеціальної статті 12, де проголошено: «Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави».

У січні 1996 р. уряд України схвалив Державну програму «Українська діаспора на період до 2000 року», головними напрямками якої визначено формування правової бази захисту інтересів української діаспори, сприяння її культурно-освітньому відродженню й розвитку, задоволенню інформаційних потреб, міграційна політика.

Основними засадами концепції Програми стали наступні:

– Українці, які опинилися за межами своєї Вітчизни, є частиною українського народу. Незважаючи на відірваність від ядра українського етносу, вони зберегли зв'язок з матірною землею. Українська спільнота у світі вижила і збереглася у чужому середовищі, коли не існувало етнічної держави, яка б захищала і відстоювала її інтереси на міжнародно-правовому рівні. Сьогодні діаспо-

ра чекає від Української держави моральної і матеріальної підтримки.

– Україна, керуючись міжнародно-правовими нормами, прагне виробити ефективний механізм захисту українців за кордоном та взаємозв'язків з ними. Одним з таких дієвих механізмів є укладання двосторонніх та багатосторонніх угод з країнами, де мешкають українці.

– Державна політика України щодо української діаспори базується на дотриманні діючих універсальних міжнародно-правових норм. Допомога діаспорі має бути легальною і враховувати ту обставину, що українські люди є громадянами інших країн, живуть за законами цих країн, мають певні права і зобов'язання.

– Держава створює сприятливі умови для тих українців та вихідців з України, яких було депортовано і хто бажає повернутися на Батьківщину. Державною програмою передбачено створення благодійного Фонду сприяння поверненню та розроблення схеми можливого розселення.

– Українська держава всіляко сприяє якнайшвидшій добровільній інтеграції української діаспори в політичне, соціальне та економічне життя країн проживання із збереженням і розвитком власної етнічної самобутності.

– Забезпечуючи права національних меншин на своїй території, Україна виступає за надання відповідного рівня захисту прав українців у державах розселення.

Про злободенність, приміром, останньої позиції свідчить той факт, що на території України проживає понад 120 етнічних груп, етносів та громад, які репрезентують різні культури, мови, релігійні орієнтації. До них належить кожний четвертий з наших громадян³⁴.

На виконання Програми Міністерством закордонних справ України розроблено і подано на розгляд уряду України проект нової Інструкції про порядок оформлення віз іноземцям для перебування в Україні, що покликаний спростити процедуру видачі віз та умов тимчасового перебування на території нашої держави іноземних громадян українського походження. За сприяння МЗС України і ряду осередків канадської діаспори на Батьківщину повернено значний архівний фонд уряду УНР в екзилі за 1946–1992 роки. Більше двох тисяч архівних документів та інших матеріалів поповнили фонди Центрального державного архіву вищих органів влади України.

Перший форум українців пройшов на «величезному піднесенні, був ознаменований загальним ентузіазмом і радісними сподіваннями»³⁵. На цьому тлі небаченої раніше інтенсивності набуває взаємодія наших співвітчизників, в Україні і не в Україні сущих.

Одним із прикладів плідної співпраці вчених України та діаспорних осередків стало видання багатотомної Енциклопедії української діаспори (ЕУД). Цей науковий проєкт був започаткований 1988 року в США і до 1994 року виконувався силами самої діаспори під керівництвом професора Василя Маркуся — головного редактора ЕУД в Чикаго.

У березні 1994 року Президія АН України відзначила факт зародження нового напрямку досліджень установ гуманітарного профілю Академії — діаспорознавства. На засіданні Президії АН України всебічно проаналізовано питання підготовки Енциклопедії, після чого Академія прийняла пропозицію Наукового товариства ім. Тараса Шевченка і Фундації Енциклопедії українознавства Америки про спільну роботу науковців АН України і науковців діаспори над Енциклопедією. До роботи над проєктом підключилися вчені Інституту соціології і ряду інших гуманітарних інститутів Академії. Як підкреслив президент АН України Борис Патон, «Значення даного проєкту бачиться в чотирьох площинах: а) він стимулюватиме дослідження актуальних проблем української діаспори в академічних інститутах, що дозволить більш повно задовольняти великий інтерес до цих проблем з боку широких кіл громадськості України; б) він сприятиме інтеграції суспільствознавчої науки в Україні і в діаспорі, про що нині багато говориться, але недостатньо робиться; в) завдяки цьому проєктові можна досягти більшого порозуміння і більшої співпраці між українцями в Україні та в діаспорі; г) важливим результатом виконання цього проєкту стануть більш повні знання про українство в світі, чого потребує не тільки наука, але й політична практика нашої держави»³⁶.

В Інституті змісту і методів навчання Міносвіти України сформовано спеціальний підрозділ — лабораторію з проблем освіти української діаспори. Організовано навчання та стажування студентів, вчителів і викладачів української мови та літератури через мережу вищих навчальних закладів України. Зокрема, Товариством «Україна» спільно з Міністерством освіти України проведено практичний семінар для вчителів української мови шкіл зарубіжжя, у якому взяли участь представники Російської Федерації, країн Балтії, Казахстану, Польщі, Англії.

Щире намагання перебрати на себе чимало наших клопотів спонукало багатьох діаспоритів до конкретних дій. Справжньою турботою про долю Вітчизни сповнені слова Михайла Гояна, мешканця австралійського міста Аделаїда, який звертається через газету до всіх, «хто має українську душу», із закликом підтримати Міжнародний конкурс з української мови імені Петра Яцика. Виділяючи щороку значні кошти на реалізацію проекту, М.Гоян вбачає в ньому набагато ширший зміст, аніж просто змагання з української мови. Бо ж «це не просто турнір, хоча будь-які змагання з мови, що є основою національної ідентичності, надзвичайно важливі, корисні для справи нації і їх треба підтримувати. Цей же турнір — дуже вдало знайдена форма національно-патріотичного виховання юних. У цей час, коли в Україні, здається, не дуже престижно бути українцями, по всіх усюдах держави лунають високі слова про українську гордість, про велич української історії, про красу української мови. Мільйони дітей з усіх шкіл в Україні беруть участь у цьому патріотичному дійстві. Уявімо собі: в кожному селі, кожному райцентрі, в кожному більшому й меншому місті — повсюдно йдуть змагання з державної мови. У Львові й Києві, в Харкові й Миколаєві, в Криму й на Донбасі. Маємо дорогоцінний шанс показати національну солідарність, заперечити наклепи наших ворогів про те, що, мовляв, українці тільки й уміють що сваритися та поїдати один одного. Є змога доказати, що це — неправда, що така важлива справа згуртовує нас і збирає всіх, хто має українську душу, під своє знамено. А діти в Україні також відчують нашу турботу і про них, щоб виростили патріотами, і про українську мову. Повірте мені, це важить дуже багато». Зусилля свідомої частини діаспори мали особливу цінність для України наприкінці 90-х років, адже російськомовність половини населення країни стала перешкодою для мовної і культурної консолідації не лише титульного етносу, а й усього суспільства. Безумовно, взаємодія діаспорних осередків з Батьківщиною у сфері збереження мови підживлювала і підживлює оптимізм національної незнищенності.

Утім, стосунки материкової України з величезним океаном української світової діаспори не варто розглядати як безпроблемні і самі лише святкові. В країні бракувало літніх шкіл з української мови. Приміром, у 1997 р. Міністерство освіти і науки України не надало можливості студентам україністики з Бухареста вдосконалювати свої мовні знання³⁷. Ще під час роботи I Всесвітнього

форуму представниками канадського осередку діаспори озвучено ідею врегулювання правового статусу українців, «які поселилися поза межами України». 1996 року на порядку денному знову постало питання про законодавче врегулювання взаємин діаспори з історичною правітчизною. Концепція майбутнього закону про правовий статус закордонних українців виникла в діаспорному середовищі на підставі подібного законодавства інших країн. Приміром, ще в 1997 році у державах Східної Європи прийнято закони про статус закордонних співплемінників, що трансформувало зарубіжних словаків, болгар, угорців та румунів у законних дітей своїх материнських держав. Для того, щоб закордонні українці були нашими людьми, нашою силою, нашим лобі, вони, безумовно, мають жити в єдиному національно-культурному та інформаційному полі з материнською державою. В Україні склалася (і тривала 8 років!) дивна ситуація — де-факто зарубіжні українці були, але де-юре начебто їх не існувало.

Григорій Середа, голова Державного комітету з питань національної політики і міграції України, пояснив такий стан речей заполітизованістю питання в українському парламенті³⁸. Вісім років по тому у березні 2004 р. Верховна Рада України ухвалила відповідний законопроект, у якому впроваджено наступне: «Закордонний українець, який перебуває в Україні на законних підставах, користується такими самими правами і свободами, а також несе такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками встановленими Конституцією, законами України чи міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (Стаття 9, §1). Запроваджено безкоштовні візи для закордонних українців. У спеціальній заяві з приводу прийняття закону про правовий статус закордонних українців керівництво Світового Конгресу Українців наголосило, що «остаточний закон не включає бажань діаспори. Ми шкодуємо, що ні Президент, ні ВР'У не вважають діаспору невід'ємною частиною українського народу та висувають аргументацію несумісної антиконституційності. Конституція не згадує закордонних українців і тому не може заперечувати цього питання. Щодо прав, свобод та обов'язків осіб, котрі перебувають в Україні на законних підставах, їх права подані у Конституції, тому не потрібно окремого закону. Потрібно закон, котрий недвозначно окреслив би співвідношення між Україною і її діаспорою»³⁹.

Перебільшення української специфічності, подальший пошук «власного шляху», так само як і зволікання з реформами, підви-

щують ризик ізоляції й непоправної втрати історичного часу. Оскільки закономірне геополітичне та цивілізаційне місце України — серед модерних європейських націй, молода держава має активізувати власну участь у творенні нової Європи, гарантії її безпеки й стабільності, у поглибленні регіональної економічної інтеграції. З огляду на ці обставини одним з головних громадсько-політичних завдань української діаспори II Всесвітній форум українців (21–25 серпня 1997 р.) визначив розгортання широкої просвітницької роботи з метою активного формування норм та цінностей правового, громадянського, відкритого суспільства в Україні⁴⁰.

На порядку денному Форуму були й питання співпраці світового українства в освітній і науковій сфері. У резолюції Секції «Досвід і перспективи наукових взаємообмінів між Україною та діаспорою» наголошено на тому, що така співпраця є важливим чинником піднесення рівня науки в нашій державі і активізації національно-культурного життя українців, які мешкають за межами історичної батьківщини.

Відзначено важливу роль виконання угод щодо здійсненню програм: «Українознавство в системі освіти, науки, культури», зокрема: з розробки концепцій, програм, підручників з українознавства як методології і навчального предмета; підготовка кадрів магістрів українознавства; здійснення спільних досліджень з проблем розвитку сучасної України (Інститут українознавства, Шкільна рада США, українознавчі центри Парижа, Лондона, Айови, Москви, Вашингтона).

Президент України Л.Кучма з трибуни Форуму спробував визначити головний напрями допомоги діаспори: саме тут треба шукати одну з відповідей на запитання, чому в Україні ще повільно долаються кризові процеси і стримується проведення реформ. І саме тут нам могла б предметно допомогти західна діаспора.

Така підмога буде дуже незайвою у вирішенні наших внутрішніх проблем, на чому нині концентрується увага й зусилля. Ключові з них лежать знову ж таки у площині економіки⁴¹.

У резолюції Форуму наголошено, що відновлення незалежності України ще не забезпечило того рівня допомоги Української держави науковцям діаспори, якого вимагала тогочасна ситуація. Не вичерпано також можливостей участі українців зарубіжжя в діяльності українських наукових установ. Учасники II Всесвітнього форуму українців визначили першочергові заходи, зорієнтовані на активізацію наукової співпраці між Україною та діаспорою. Серед них:

- створення фонду підтримки українських наукових установ, які виконують дослідження спільно з науковцями діаспори;
- встановлення стипендій для стажування українських вчених, що мешкають за кордоном, в наукових установах України;
- видання Головною редакцією «Української енциклопедії» спільно з НАН України, Міністерством науки і освіти України, МАУ і діаспорними науковими установами довідника про українські наукові установи і товариства в Україні та за її межами, підготовка універсального біографічного довідника і галузевих біографічних словників про українських вчених. Крім того, запропоновано також низку інших заходів⁴².

Ухвали й резолюції Другого форуму українців (як, до речі, і Першого) реалізовано лише частково — через брак коштів, недостатню увагу влади та її відверто дилетантські методи, відсутність активної та послідовної державної політики щодо діаспори, добре організовані дії супротивників ідеї консолідації українства, а головне — через слабкість громадських інституцій. Адже відомо, що забезпечення потреб та інтересів діаспори, поетапний розвиток діалогу й конструктивна співпраця з етнічною батьківщиною можуть відбуватися лише на груповому рівні, тобто коли громадські структури діаспори співпрацюють з відповідними громадськими або (у гіршому випадку) державними структурами країни походження.

Негативно вплинула на динаміку співпраці України та діаспори доволі низька поінформованість українського суспільства про діаспору, її здобутки і проблеми. Натомість чимала частина наших співгромадян продовжувала сприймати закордонних українців під впливом стереотипів, що були сформовані радянською пропагандою. На думку О. Мороза, Другий форум «не був демократичним, не було звіту про виконану роботу, про фінанси. Переобрання себе знову до керма і почестей дійсно забезпечить цим людям певну позицію та представництво, ну й матеріальну якусь-таку, мабуть, користь. А всесвітнє українство натомість залишається й надалі в застої та дезорієнтації»⁴³.

Чого було на форумах «аж за край», так це проявів патріотизму. У цьому контексті варто, на мою думку, пригадати слова відомого індійського лідера часів боротьби за незалежність, а згодом — керівника суверенної країни Джавахарлала Неру, написані у колоніальній в'язниці в період 1934–1935 рр.: » Одного патріотизму вже недостатньо: ми хочемо чогось більш піднесеного, широкого

і шляхетного»⁴⁴. Людство запам'ятало Д. Неру як «будівничого нової Індії».

Вихованню національної свідомості сприяли й зусилля діаспорних центрів щодо повернення до пам'яті нашого народу незаслужено забутих і штучно вилучених імен учених світового рівня, видатних менеджерів, адже попри сімсотлітній статус нації-жертви в Україні не бракувало визначних постатей, які силою політичних обставин виявляли свою геніальність поза межами власної батьківщини і робили свій внесок до всесвітнього культурного розвитку. Дуже часто їх зараховували до тих народів, серед яких вони працювали. До таких належить також і відомий в Європі вчений Іван Горбачевський, родом з Тернопільщини, визначний біохімік, який був ініціатором створення в Австро-Угорщині першого у світовій практиці Міністерства охорони народного здоров'я і став першим його міністром. Нині такі міністерства існують у кожній державі. Горді за свого співвітчизника тернопільські науковці під кінець 1990-х років назвали його іменем Державну медичну академію у місті Тернополі.

На 32-й сесії конференції UNESCO, що відбулася у Парижі від 29 вересня до 17 жовтня 2003 р., ухвалено резолюцію — відзначити в 2004 році 150-річчя від дня народження видатного сина України і відомого громадянина Австрії і Чеської Республіки, славного науковця, академіка Івана Горбачевського. Правду про І. Горбачевського, а також про десятки й сотні інших незаслужено замовчуваних видатних учених, чия «провина» полягала лише в тому, що вони були українцями і «записані» до буржуазних націоналістів, — цю правду зберегли і з відновленням української державності повернули народові Україні діаспорні дослідники нашого славного минулого⁴⁵.

Сприяти просуванню України до рівноправного партнерства у світовій економіці неможливо без опори на науку. Ця теза стала однією з центральних під час роботи III Всесвітнього форуму українців (18–20 серпня 2001 року), який наголосив: входження України до гурту розвинених країн світу визначатиметься її успіхами переходу на засади стійкого розвитку, за якого інтелектуальні ресурси, людський капітал постають головною продуктивною силою. Останнє можливе лише за умови, коли пріоритетом державної політики постає розвиток наукової й освітньої галузей, зорієнтованих на перехід до інноваційної моделі національної економіки і соціальної сфери. Лише завдяки високому інтелектуальному

потенціалу Україна може протистояти негативним наслідкам глобалізаційних процесів.

Співпраця в галузі наукових досліджень, тісно пов'язана із співпрацею діаспори і материкової України у царині освітній і загальнокультурній, протягом 90-х років XX століття стала чинником розвитку науки в нашій державі, збагачення світової скарбниці знань, збереження культурної спадщини нашого народу, активізації національно-культурного життя українців, які проживають у різних частинах ойкумени. Важливо і те, що взаємодія діаспорної гілки українського етносу з Батьківщиною стала у зазначений період впливовою складовою процесу національної інтеграції. Ці позитивні зміни відбувалися в досить повільному темпі, оскільки в Україні — на рівні держави й суспільства — не одразу визріло усвідомлене розуміння важливості консолідації всього світового українства. Вочевидь, це можна пояснити й не до кінця визрілим того часу усвідомленням необхідності утвердження нашої держави як європейської, демократичної та високорозвиненої країни із потужними інституціями громадянського суспільства. Попри той факт, що в роботі форуму взяли участь більше 390 громадських організацій, у тому числі 215 організацій з українського зарубіжжя⁴⁶, лише невелика частина їх дістала можливість репрезентувати свою позицію. Академік Іван Дзюба охарактеризував ситуацію такими словами: «У нас немає дефіциту будь-якого імпортного товару, в тому числі й віртуального, але у нас є гострий дефіцит вітчизняного інтелектуального продукту на рівні точних і ефективних розв'язань наших болючих проблем»⁴⁷.

Унаслідок недостатньої уваги держави до проблем гуманітарної сфери, особливо національної науки, розпочалися процеси руйнування цієї галузі. За часи пострадянського реформування вона виявилася не запитаною економікою країни, а отже втратила орієнтири і довгострокові цілі. Як наслідок, український науковий організм спрямував свої сили на консервування попередньої моделі організації науки з метою самозбереження. В Ухвалі Науково-технологічної секції форуму констатовано: той потужний науково-технічний потенціал, який був сформований в Україні напередодні її незалежності, сьогодні значною мірою втрачено. Як наслідок, в промисловому і сільськогосподарському виробництві застосовуються відсталі, застарілі енерго- і ресурсомісткі технології. Сьогодні більше ніж 90% виробленої в Україні продукції не має сучасного науково-технічного забезпечення, що безумовно

вкрай негативно позначається на конкурентоздатності і рентабельності переважної більшості вітчизняних товарів. З другого боку, фінансовий стан більшості виробництв не дозволяє їм впроваджувати нові технології та утримувати висококваліфікованих спеціалістів. За експертними оцінками, через невикористання сучасних досягнень науки і технологій у виробництві Україна щорічно втрачає мінімум 10 млрд доларів. Серед основних причин, що зумовили ці втрати, названо:

- відсутність послідовної принципової державної політики щодо збереження і подальшого нарощування наукового потенціалу до рівня, коли він стає провідною виробничою силою;

- скорочення до неприпустимо низького рівня фінансування наукової галузі;

- глибокі кризові явища в суспільстві, за яких запит на впровадження новітніх технологій у різних галузях промислового і сільськогосподарського виробництва став мінімальним⁴⁸.

У резолюції Форуму наголошено: структурна незавершеність, недостатня ефективність ринкових реформ в Україні спричинена передусім тим, що на всіх рівнях державної влади домінують представники старої адміністративної системи, стиль, методи та традиції управління яких не відповідають вимогам сьогодення. Варта уваги і та обставина, що Україна значною мірою культурно залишалася аграрним суспільством. У 2003 р. 87% української еліти були вихідцями із сіл або з маленьких містечок, які за стилем життя мало чим різнилися від села. Їхні представники у своєму загалі є більш індіферентними до проблем перевлаштування суспільного і господарського життя на засадах науки⁴⁹. На всіх рівнях владної вертикалі України бракує людей, спроможних напрацювати чітко сформульовану стратегію науково-технологічного та інноваційного розвитку, забезпечити якісний державний менеджмент її реалізації. Ця обставина пояснює, чому не приділяється належна увага розвитку освіти і науки, чому в українських ЗМІ певного спрямування час від часу зустрічаються заяви про те, що навіть і середня освіта сьогодні не всім потрібна.

Варто зазначити, що форум відбувся «в атмосфері глибоких розчарувань, утоми від невдач, взаємних претензій тутешніх українців до діаспори і навпаки». Ця атмосфера, вочевидь, зберігалася ще певний відрізок часу після форуму, про що, зокрема, свідчить і стаття голови американського комітету «Діти Чорнобиля», професора Тараса Гунчака «Українська «Національна ідея» в історичній

перспективі». Розмірковуючи про події 24 серпня 1991 року — Дня проголошення незалежності Української держави, Т. Гунчак в журналі «The Ukrainian Quarterly» пише: «Яка славна мить! Однак, з урахуванням політичних подій, які відбулися після цього, може виникнути запитання, чи стала або навіть чи могла стати Декларація про незалежність України фактором об'єднання українського народу так само, як реалізація Національної ідеї стала сигналом до боротьби і самопожертви попередників»⁵⁰.

Наприкінці ХХ століття державне фінансування національної наукової сфери перебувало в процесі трансформації. Протягом 1996–1998 років спостерігалася загрозлива тенденція до зменшення фінансування науки від 0,45% до 0,34% валового внутрішнього продукту (ВВП)⁵¹. У більшості розвинених країн частка внутрішніх витрат на дослідження і розробки у ВВП перевищувала 2 відсотки: у США — 2,05%, в Японії — 2,75%, в Ізраїлі — 3,5%. Безпосередні ж витрати на одного науковця в Україні становлять 2 тисячі доларів щорічно, в той час як у деяких європейських країнах, США, Японії на одного науковця припадає щорічно від 100 до 200 тис. доларів.⁵² Сьогодні критерій Євросоюзу в цьому питанні ще вагоміший — витрати на науку в країнах ЄС необхідно довести до 3% від ВВП.

У загальному обсязі реалізованої промислової продукції України лише 6,5% є інноваційною (у країнах ЄС — 60%), у промисловості частка «морально» застарілого обладнання становить 65%, у науково-технічних установах — 98%⁵³. Наведені дані вказують на вкрай низький рівень використання людського капіталу українських організацій та підприємств.

Попри кризовий стан у науковій сфері в окремих напрямках матеріалознавства, теоретичної фізики, астрономії, математики, біотехнології Україна ще зберігала провідні позиції в світі. Значною мірою за сприяння діаспорних осередків українські вчені активно залучалися до співробітництва в рамках численних наукових і науково-технічних проектів.

Серед учасників III Форуму були й ті представники України, які усвідомлювали потенційні загрози, що їх породжує перманентна криза у політичній, економічній, духовній сферах, недооцінка ролі освіти й науки, ігнорування досвіду розвинених процвітаючих країн. Віктор Ющенко, приміром, закликав «злізати з гетьманських коней і запрягати їх в одного плуга». Пора скидати цяцьковані кунтуші, наголосив оратор, та братися за чепіги, щоб вчасно

відповіді на більшість українських питань і відповіді на глобальні виклики часу. Самодіяльний спосіб побудови держави через помилки і спроби вичерпав себе у попередньому десятилітті⁵⁴.

Утім, українські реалії засвідчують: між словами наших керівників та їхніми практичними діями — величезна прірва. Після 3 років керування державою Президентом В.Ющенком ситуація в науковій сфері фактично не змінилася. Між тим ефективність сучасної економіки, отже і якість життя громадян, зумовлюються, передусім, високим рівнем розвитку людського потенціалу. На жаль, ці істини лишаються для нас не засвоєними.

За висновком академіка НАН України Михайла Згуровського, спостерігаємо відмову незалежної України від пріоритетного науково-технологічного розвитку. Це спричинило стагнаційний характер її економіки, яка почала базуватися на використанні накопичень попередніх поколінь, дешевої робочої сили в низькотехнологічних секторах виробництва та сировинних ресурсів. З-поміж основних продуктивних сил були виключені наука, передова освіта та інновації⁵⁵.

Скидається на те, що провідники сучасної України забули мудру пораду Гете: «Цар, який не збирає навколо себе всіх обдарованих і гідних людей, подібний до полководця без армії». Втім, історія однозначно свідчить: вихід із будь-якої кризи й докорінні перетворення політичної та соціально-економічної сфер суспільства можливі і дають бажаний ефект лише за умови орієнтації на науку, наявності виваженої, науково обґрунтованої програми, що відображає об'єктивні реалії і виклики часу, формулює стратегічні пріоритети розвитку.

Підтвердженням цього є програма президента США Рузвельта з подолання Великої депресії 1929 року, програми побудови нового постіндустріального суспільства в Японії, країнах Південно-Східної Азії. Викликає повагу стратегія французів на рішуче оновлення країни. Відчуваючи підтримку суспільства, Шарль де Голль, президент Франції, свого часу запропонував нації модель розвитку, спрямовану в майбутнє. В руслі головної ідеї генерала — ідеї «національної величі» французький уряд взяв курс на піднесення економічного рівня країни і динамічний розвиток науки. Невдовзі Франція самотужки дійшла до атомної зброї, просунулася до рівня третьої-четвертої країни світу за рівнем економічного розвитку. За всієї несхожості ситуації в цих країнах і завдань, що вирішували ці програми, об'єднує їх одне: вони розроблялися не заради

самих програм, а для досягнення глибоко виважених, всебічно обґрунтованих кінцевих цілей і завдань, заради консолідації суспільства.

З огляду на розвиток подій у нашій державі стає очевидним, що проблема подальшої розбудови співпраці України і діаспори в гуманітарній площині переходить до категорії перманентно актуальних і зберігатиме свою злободенність до тих часів, поки влада еліта в нашій державі досягне певного рівня інтелектуальної та політичної зрілості. Потужно впливаючи на формування української людини, об'єднуючи українців в етнічній батьківщині та поза її кордонами, взаємодія в гуманітарній сфері стає одним з вирішальних чинників цілісності, духовної та інтелектуальної консолідації всеукраїнської спільноти. Недостатня увага до неї з боку держави та суспільства і надалі гальмуватиме процес формування ідеології побудови держави, напрацювання чіткої стратегії подолання загроз ХХІ століття.

¹ Тарасюк Б. Уперше за 15 років держава готова до відкритого діалогу із закордонними українцями// День. — 2006. — 19 серпня.

² Гудзик К. Люди приїхали додому — в Україну// День. — 2006. — 22 серпня.

³ Квіт З. «Вертайтеся, лелеченьки, до рідного краю...» // Українське слово. — 2004. — Число 24. — 9–15 червня.

⁴ Євтух В.Б. та ін. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. — К.: Видавництво УАННП «Фенікс», 2003. — С. 13.

⁵ Див.: Євтух В.Б. Етнополітичний ренесанс в Україні та українська діаспора: проблеми взаємодії.// Українська діаспора. — 1992. — Число 2. — С. 13.

⁶ Бачинський Юліян. Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки. — ІНТЕЛ. — 1995. — С. 307.

⁷ Євтух В.Б. та ін. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. — С. 26.

⁸ Бачинський Ю. Вказ. Праця. — С. 282–283.

⁹ Українське слово. — Число 23. — 2004. — 2–8 червня.

¹⁰ Воротиленко М. Століття розлуки//Український голос. — 2004. — 23 лютого.

¹¹ Див.: Чернова К. Еволюція форм співпраці української діаспори з Україною// Українська діаспора. — 1995. — Число 7. — С. 7; Український голос. — 2004. — 23 лютого.

¹² Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків. До 100-річчя прибуття перших українських поселенців до Канади/ Збірник. — К.: Дніпро, 1990. — С. 148–149.

¹³ Там само. — С. 148–149.

¹⁴ У майбутнє — в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього форуму українців 18–20 серпня 2001 року. — К., 2001. — С. 60; Наш голос. — Р. XXIII. — 1991. — Ч. 3. — березень. — С. 56–57.

¹⁵ Кириченко І. «Не заступайте патріотизмом науку!» // Дзеркало тижня. — 2007. — 17–23 листопада.

¹⁶ Наш голос. — 1991. — Р. XXIII. — Ч. 3. — Березень. — С. 50; Воротиленко М. Століття розлуки // Український голос. — 2004. — 23 лютого.

¹⁷ Бачинський Ю. Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки. — С. 257; Наш голос. — 1991. — Р. XXIII. — Ч. 3. — Березень. — С. 51.

¹⁸ Бачинський Ю. Вказ. праця. — С. 257.

¹⁹ Мороз Осип. Україна: шляхи вдосконалення держави. — Львів: Універсум, 1998. — С. 36; Драч Іван. Від Форуму до Форуму. — К., 2006. — С. 55; Дзеркало тижня. — 2006. — 26 серпня — 1 вересня.

²⁰ Куроленко І. Вартий поваги внесок. Українці в Естонії // Політика і час. — 2003. — № 7. — С. 84.

²¹ Роде наш прекрасний. Матеріали всесвітнього форуму українців 21–24 серпня 1992 року. — Тернопіль: МП «Діалог», 1993. — С. 114.

²² У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття. Матеріали II Всесвітнього форуму українців 21–25 серпня 1997 року. — К.: Фенікс, 1998. — С. 381–384.

²³ Мороз О. Модерна нація: українець у часі і просторі. — Львів: Універсум, 2001. — 448 с.; Кириченко І. Вказ. праця.

²⁴ Дзеркало тижня. — 2006. — 19–25 серпня; У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття. Матеріали другого Всесвітнього форуму українців 21–25 серпня 1997 року. — С. 257.

²⁵ Якель Р. Постійна станиця — Україна // Дзеркало тижня. — 2008. — 19–25 квітня; У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття. Матеріали другого Всесвітнього форуму українців 21–25 серпня 1997 року. — С. 144.

²⁶ У майбутнє — в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього форуму українців 18–20 серпня 2001 року. — С. 164.

²⁷ Українська діаспора. — 1997. — Число № 10. — С. 40.

²⁸ Онуфрів М. Василь Стус і українська діаспора // День. — 2008. — 26 січня.

²⁹ Томків В. Пробудження народу // Наш голос. — 1991. — Р. XXIII. — Ч. 3. — Березень. — С. 41.

³⁰ У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття. Матеріали другого Всесвітнього форуму українців 21–25 серпня 1997 року. — С. 21.

³¹ Роде наш прекрасний. Матеріали Всесвітнього форуму українців 21–24 серпня 1992 року. — С. 186–187.

³² Там само. — С. 181.

³³ Українська Всесвітня Координаційна Рада між форумами 1997 — 2001. — К., 2001. — С. 3–13.

³⁴ У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття. Матеріали другого Всесвітнього форуму українців 21–25 серпня 1997 року. — С. 13.

³⁵ У майбутнє — в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього форуму українців 18–20 серпня 2001 року. — С. 40.

³⁶ Українська Діаспора — 1994. — Число 5. — С. 95–96, 111.

³⁷ Гоян М. Чотири наших перемоги. Лист до всіх, хто має українську душу // Українське слово. — 2004. — Число 32. — 4–10 серпня; У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття. Матеріали другого Всесвітнього форуму українців 21–25 серпня 1997 року. — С. 264.

³⁸ Симкович В. Зарубежний українець// Киевские ведомости. — 2002. — 29 апреля.

³⁹ Заява СКУ з приводу прийняття ВРУ закону про правовий статус закордонних українців// Український голос. — 2004. — 26 квітня.

⁴⁰ У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття. Матеріали другого Всесвітнього форуму українців 21–25 серпня 1997 року. — С. 381–384.

⁴¹ Там само — С. 17.

⁴² Там само — С. 265–267.

⁴³ Мороз О. Україна: шляхи вдосконалення держави. — С. 81.

⁴⁴ Джавахарлал Неру. Автобіографія/ Перевод с англійського. — М.: Издательство иностранной литературы, 1955. — С. 435.

⁴⁵ Верига В. До 150-річчя народження Івана Горбачовського// Український голос. — 2004. — 7 червня.

⁴⁶ Громадські організації — учасники III Всесвітнього форуму українців. Інформаційний довідник. Товариство «Україна — світ». — К., 2001. — 55 с.

⁴⁷ У майбутнє — в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього форуму українців 18–20 серпня 2001 року. — С. 41.

⁴⁸ Там само — С. 338–339.

⁴⁹ Україна: політична історія. XX — початок XXI ст./ Редрада: В.М.Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А.Смолій, Ю.А.Левенець (співголови) та ін. — К.: Парламентське вид-во, 2007. — С. 949.

⁵⁰ Taras Hunczak. — The Ukrainian «National Idea» in Historical Perspective. «The Ukrainian Quarterly». Fall-Winter 2007. — Vol. LXIII. — № 3–4. — P. 238.

⁵¹ Постанова ВР України про стан фінансування науково-технічної сфери в державі від 16.06.1999 р. № 746–XIV: <http://zakon.rada.gov.ua>.

⁵² Дробноход М. Наукова сфера України в контексті реформування // Освіта і управління. — 2007. — Т. 10. — № 1. — С. 9–10.

⁵³ Вовканич С., Семів Л. Людський та інтелектуальний капітал в економіці знань // Вісник Національної академії наук України. — 2008. — № 3. — С. 17.

⁵⁴ У майбутнє — в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього форуму українців 18–20 серпня 2001 року. — С. 58.

⁵⁵ Згуровський М. Точка бифуркації для України// Дзеркало тижня. — 2007. — 22–28 грудня.